

QUBILAY HAN'IN HÜLEGÜ HANEDANLIĞI'NA KARŞI DÜZENLEDİĞİ BAŞARISIZ DARBE GİRİŞİMİNİN ANA KARAKTERİ: BUQA ÇİNGSĀNG*

BUQA CHĪNGSĀNG: PROTAGONIST OF QUBILAI KHAN'S UNSUCCESSFUL COUP
ATTEMPT AGAINST THE HÜLEGÜID DYNASTY

Çev. Erhan ATEŞ** ID

Öz ***

Çalışma, parçalanmış haldeki Moğol hanlıklarını Yuan İmparatorluğu bünyesinde birleştirerek “Yeke Mongol Ulus”u tekrar kurmak niyetinde olan Kubilay Han’ın (1260-94) düzenlediği darbe girişimini incelemektedir. Söz konusu darbe, Aḥmed Tegüder (1282-84) zamanından itibaren merkezi yönetimden ayrılma belirtileri gösteren İran Moğolları hükümdarı İlhan Argun’a (1284-91) karşı yapılmıştı. Bu başarısız darbenin ana karakteri ise Büyük Hanlık’ın sadık kumandanı Emîr Buqa idi. Makale bu girişim sürecini, tarihsel arka planını ve sonuçlarını muasır kaynaklar ve günümüz çalışmaları ışığında ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kubilay Han, Aḥmed Tegüder, İlhan Argun, Emîr Buqa, İlhanlı Devleti, Çing-sang

Abstract

The study examines the coup attempt orchestrated by Qubilai Khan (1260–94), who desired to re-establish the ‘Yeke Mongol Ulus’ and to unify the separated Mongol khanates under the authority of the Yuan Empire. The coup was mounted against the Ilkhan Arghun (1284–91), who was the ruler of the Mongols in Iran, who had been showing signs of separation from the central administration since the time of Aḥmad Tegüder (1282–84). The protagonist of the unsuccessful coup was Amîr Buqa, a loyal commander of the Great Khanate. The article investigates the process, historical background and the results of the attempt in the light of the contemporary sources and the modern studies.

Keywords: Qubilai Khan, Aḥmad Tegüder, Ilkhan Arghun, Amîr Buqa, Ilkhanid Empire, Ching-sang.

* Mustafa Uyar, “Buqa *Chingsāng*: Protagonist of Qubilai Khan’s Unsuccessful Coup Attempt against the Hülegüid Dynasty”, *Bellefen*, LXXXI/291, (Ağustos 2017), s. 373-386. Makaleye tarafımızdan yapılan ilâveler köşeli ayraç ([]) içerisinde verilmiştir (Erhan Ateş).

** Arş. Gör., Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Denizli / Türkiye, eates@pau.edu.tr

*** Orijinal makalenin yayımlandığı *Bellefen* dergisinde Türkçe ve İngilizce öz ile anahtar kelimeler, sayfa 646 ve 654’te yer almaktadır (Erhan Ateş).

Genellikle Büyük Han Möngke (Mengü)'nin (1251-59) 1259'daki ölümünün ardından Moğol İmparatorluğu'nun dağılışının başladığı kabul edilmektedir.¹ Büyük Hanlık'ın boşalan tahtı için han adayları arasında şiddetli çatışmalar çıkacaktı. Möngke'nin Çin'deki kardeşi Kubilay (1260-94), 5 Mayıs 1260'ta, Moğolistan'ın asıl başkenti Kara-çorum'dan oldukça uzakta yer alan K'ai-p'ing'de toplanan olağanüstü *kurultay*da büyük han ilan edilmişti.² Bu olay Moğol Hanlığı içerisinde çatışmaları başlatmıştır.

Büyük han seçimine ilk itiraz eden kişi, Kubilay'ın annesi Sorçoqtani Beki'nin diğer oğlu olan küçük kardeşi Arık Böke'ydü (1259-1264). Kubilay gibi Möngke'nin kardeşi olan Arık Böke, kendisini Büyük Hanlık'ın gerçek sahibi olarak görüyordu. Çünkü o, Moğol Hanlığı'nın ana başkenti Kara-çorum'un hâkimiydi. Kubilay'ın büyük han ilan edilmesinden kısa bir süre sonra Arık Böke de aynı yılın Haziran ayında büyük han ilan edilmiştir.³

Böylece daha önce görülmemiş bir şey meydana gelmişti: Moğol İmparatorluğu'nda mevcut iki rakip büyük han vardı ve her ikisi de imparatorluk ailesinin farklı kesimlerinden destek alıyordu. Teorik olarak Büyük Han'a itaat etmiş olması gereken dört büyük Moğol hanlığı, tamamen kendi çıkarları yönünde hareket etmeye başlamıştı: Altın Orda Hanı Berke (1257-66), Böke'yi desteklemişti. Bunun sebebi, farklı dinî inanışlarından dolayı Berke'nin düşmanı olan ve bunun yanı sıra Berke'nin iddia ettiği gibi onun Kafkasya'daki meşru topraklarını işgal eden İlhan Hülegü'nün (1256-65) Kubilay'ı desteklemesi idi.⁴ Öte yandan Çağatay Hanı Algu Han da (1260-66) en azından başlangıçta Arık Böke'ye destek olmuştu. Bunun yanında Möngke Han'a hizmet eden Kara-çorum *noyan*ları da doğal olarak Arık Böke'yi desteklemişlerdi.

Kubilay Han'ın imparatorluk ailesindeki tek destekçisi İran hâkimi Hülegü'ydü.⁵ Bu tutumunun nedeni, tek müttefiki olan Büyük Han'ı kaybetmeme arzusuuydu. Çünkü o, doğuda Çağatay Hanlığı, kuzeyde Altın Orda Hanlığı ve batıda Mısır Memlûkleri ile çatışma halindeydi. Hülegü'nün desteği için bundan başka nedenler ileri sürülebilse de Rossabi, Hülegü ile Kubilay'ın yakınlığını yerleşik kültürle bağdaştırmaktadır.⁶

Büyük Han'ın kim olacağı, Cengiz Han'ın (1206-27) dört oğlu Cuçi, Ögedey (1229-41), Çağatay (1226-42) ve Toluy'un (1227-29) soyundan gelen aileler arasında her zaman potansiyel bir çatışma kaynağıydı. Kubilay ile Arık Böke arasındaki çatışma, aslına bakılırsa mücadelenin Büyük Hanlık'ta başlamış olduğunu göstermektedir. Benzer çatışmalar diğer bağlı hanlıklarda da ortaya çıkmıştı.

1 Moğol İmparatorluğu'nun dağılışı hakkında daha fazla bilgi için bk. D. Morgan, "The Decline and Fall of the Mongol Empire", *Journal of the Royal Asiatic Society*, XIX/4, (2009), s. 427-437; P. Jackson, "The Dissolution of the Mongol Empire", *Central Asiatic Journal*, 22, (1978), s. 186-244; T. May, *The Mongol Conquests in World History*, London 2012, s. 59-80.

2 M. Rossabi, *Khubilai Khan: His Life and Times*, Berkeley 1988, s. 51-53.

3 *Age.*, s. 53; P. Jackson, "The Dissolution of the Mongol Empire", s. 229.

4 Altın Orda ve Hülegü hanedanlarının kuvvetleri, 1262-63, 1265, 1288 ve 1290 yıllarında Kafkasya'da savaşmışlardır. Bk. T. Allsen, *Culture and Conquest in Mongol Eurasia*, Cambridge 2001, s. 35.

5 P. Jackson, "The Dissolution of the Mongol Empire", s. 188; D. Morgan, "The Decline and Fall of the Mongol Empire", s. 429; M. Rossabi, *Khubilai Khan*, s. 54.

6 M. Rossabi, *Khubilai Khan*, s. 47.

Arık Böke – ꤀ubilay Ȥatıřması, Arık Böke'nin savaştan vazgeçip, 1264'te ꤀ubilay Ȥan'a boyun eğmesi ile sona ermişti.⁷

꤀ubilay, küçük kardeşi Arık Böke'nin kendisine boyun eğmesinden sonra, Ȥin'de Büyük Moğol Hanlığı'nı kurmuştu. Bununla birlikte, İlhanlıları saymazsak eğer, ꤀ubilay diğer Moğol hanlıkları üzerinde otoritesini tesis edememişti. ꤀ubilay'ın yönetimi; Cengiz Ȥan, Ögedey, Gyk (1246-8) ve Möngke dönemlerinin aksine imparatorluğun diğer kısımlarında kabul görmemişti.⁸ Küçük kardeşi İni⁹ Arık Böke bile ꤀ubilay Ağa'nın otoritesini kabul etmeyi reddetmiş ve ona karşı isyan etmişti.

Büyük Hanlık'ın kurulmasının ardından ꤀ubilay'a karşı bir diğer büyük isyanı Ȥaydu başlatmıştı. Ögedey'in torunu Ȥaydu, 1268, 1275, 1286 ve 1290 yıllarında ꤀ubilay'ın Uygur ve Moğolistan'daki topraklarına saldırmıştı. Ȥaydu'ya karşı mücadele eden ꤀ubilay Han, Ȥaydu'nun boyun eğdiğini görmeye yetecek kadar uzun yaşamamıştır. Ȥaydu'nun isyanı ve toprak yönünden genişlemesi korkuya sebep olmuş ve – geçici olsa bile – 1280'lerden sonra ꤀ubilay Hanlığı, Altın Orda'nın doğu kolu ile İlhanlıları bir araya getirerek, onları iř birliği yapmaya zorlamıştır.¹⁰ Ortak Ȥıkarlarından dolayı müttefik olan ve düşmanlığı bırakan kuzenler, birbirleri ile savaşmak için kendi kültürlerinden olmayan düşmanlarla bile iř birliği yapıyorlardı. Eğer Altın Orda'nın İlhanlılara karşı Mısır Memlkları ile ittifakı göz önünde bulundurulursa, bu durum açıkça görülebilir.¹¹

Bu Ȥalıřmanın amacı Moğol İmparatorluğu'nun dağılma sürecini tartışmak değildir; çünkü bu, David Morgan¹² ve Peter Jackson¹³ tarafından yetkin ve bilimsel bir şekilde daha önce yapılmıştır. Buradaki amaç, İlhanlı Hanedanlığı'na karşı ꤀ubilay Ȥan tarafından organize edilen darbe girişiminin tarihsel arka planını ortaya koymaktır.

Morgan'ın doğru bir şekilde vurguladığı gibi Moğol İmparatorluğu'nun dağılmasının ana sebepleri harici değil dhildir.¹⁴ Her bir Moğol hanlığının üretim-tüketim alışkanlıkları ve bu yolla elde edilen gelirin türü ile asker organizasyon, merkezi bir idareyi imknsız hale getirecek boyutta farklılaşmaya başlamıştı. Buna ek olarak, Ortaçağ'a özgü spesifik yönetim mekanizmasında merkezi gücün kudreti, imparatorluğun toprak büyüklüğüyle her zaman ters orantılıydı. Türk-Moğol veraset

7 Age., s. 60-62; P. Jackson, "The Dissolution of the Mongol Empire", s. 230.

8 D. Morgan, "The Decline and Fall of the Mongol Empire", s. 429.

9 Verasetle ilgili Moğol kanunları, babanın mirasının gerçek sahibinin en küçük oğul olduğunu söylese de, eğer konu hkmdarlıksa büyük kardeş her zaman üstün durumdaydı. Bu yüzden ağa taht hususunda önceliğe sahipti. Kaynaklarda karşılaşılan ağa ve ini kelimeleri, "büyük kardeş" ve "küçük kardeş"ten ziyade "büyük akraba" ve "küçük akraba" anlamlarını taşır. Bk. P. Jackson, "The Dissolution of the Mongol Empire", s. 193-195.

10 T. Allsen, *Culture and Conquest*, s. 35; M. Biran, *Qaidu and the Rise of Independent Mongol State in Central Asia*, Surrey 1997, s. 37-67.

11 R. Amitai, *Mongols and Mamluks: The Mamluk-Ilkhanid War, 1260-1281*, Cambridge 2004, s. 78; Ch. J. Halperin, "The Kipchak Connection: The Ilkhans, the Mamluks and Ayn Jalut", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, LXIII/2, (2000), s. 229-245, 241; D. Morgan, "The Decline and Fall of the Mongol Empire", s. 430.

12 D. Morgan, "The Decline and Fall of the Mongol Empire", s. 427-437.

13 P. Jackson, "The Dissolution of the Mongol Empire", s. 186-244.

14 D. Morgan, "The Decline and Fall of the Mongol Empire", s. 431.

mekanizmasının bozulması¹⁵ ve her bir Moğol hanlığının müstakil-kendine has politikaları da denkleme eklendiğinde, imparatorluğu çöküşe götüren ayrışmanın kaçınılmaz olduğu açıklar.

Eğer bu çalışmanın odaklandığı İran Moğollarına bakarsak, Büyük Hanlık'ın hâkimiyetinden kopma belirtilerinin İlhanlılar ile ortaya çıkmaya başladığını gözlemleyebiliriz. İlhan Abaka'nın (1265-82) halefi ve kardeşi Tegüder (1282-84), İslâm'ı kabul etmiş ve adını Ahmed olarak değiştirmişti. Onun İslâm'ı kabul ettikten sonra devlet yönetim biçimi olarak İslâm *şeriatını* benimsemesi ve Memlûklar ile çatışmaları¹⁶ sonlandırma planı, İlhanlı seçkinleri arasında memnuniyetsizliğe neden olmuştu. Tegüder'in din değiştirmesi, Büyük Hanlık'ın hem kültürel hem de politik olarak bölünmesi hususunu ifade etmiştir.¹⁷ Onun halefi Arğun (1284-91) tahta geçtikten sonra komşu ülkelere gönderdiği *yarlığ*larda bu durumu: "Ahmed babalarımızın törelerinden ayrıldı ve İslâm'ın yolundan yürüdü" şeklinde izah etmiştir.¹⁸

Cengiz kanunları (*yasa*) ile Moğol birliğinden uzaklaşılmasından rahatsızlık duyanlardan bir diğeri de *emirlerden* Buqa Noyan'dı. Celayir boyunun küçük bir şubesinin üyesi olan Buqa ve kardeşi Aruk, İlhan Abaka'nın hizmetine girmişler ve rütbe bakımından yükselmişlerdi. Buqa'ya vergi toplama sorumluluğu (*tamğaçi*) verilmiş ve bu sayede zenginleşmişti. Buqa, İlhan Abaka'nın ölümünden sonra bile önemini korumaya devam etmiş ve Ahmed Tegüder tahta geçerken *Şehzâde* Arğun'un İlhan olması gerektiğini savunmuştu. Buqa, Tegüder'e karşı olsa da, Tegüder'in annesi Kutuy Hatun tarafından korunmuş ve pozisyonunu koruyabilmişti.¹⁹

Arap kaynağına göre, *Şehzâde* Arğun, Buqa'nın Cengiz Han hanedanına ve kanunlarına ne kadar sadık olduğunu bildiği için, onu Ahmed Tegüder'e karşı şu sözlerle kışkırtmıştır: "Amcam Ahmed Ağa, Müslüman oldu ve Cenkiz Han'ın *yasa*sını değiştirdi, ayrıca barış yapmak için Müslümanlarla mektuplaştı. Eğer onun [hükümdarlık] dönemi uzun olursa, sadece birkaç Moğol kalır... O, *Helâvûn* (Hülegü) ailesini, *el-Kân el-Kebîr*'i (Büyük Han Kubilay) ve bütün Moğolları yok etmek istiyor."²⁰

15 P. Jackson, "The Dissolution of the Mongol Empire", s. 193.

16 Ahmed Tegüder'in Memlûklar ile ilişkisi konusundaki niyetinin barışa mı, savaşa mı meyilli olduğuyla ilgili iki karşı görüş için bk. A. Allouche, "Teguder's Ultimatum to Qalawun", *International Journal of Middle East Studies*, XXII/4, (1990), s. 437-446; J. Pfeiffer, "Reflections on a 'Double Rapprochement': Conversion to Islam among the Mongol elite during the early Ilkhanate", *Beyond the Legacy of Genghis Khan*, ed. Linda Komaroff, Leiden 2006, s. 369-389.

17 Ahmed Tegüder'in İslâm'ı kabulü ile ilgili önemli çalışmalar: R. Amitai, "The Conversion of Tegüder Ahmad to Islam", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, XXV, (2001), s. 15-43; R. Amitai, "Sufis and Shamans: Some Remarks on the Islamization of the Mongols in the Ilkhanate", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, XLII/1, (1999), s. 27-46; J. Pfeiffer, "Reflections on a 'Double Rapprochement': Conversion to Islam among the Mongol elite during the early Ilkhanate", s. 369-389; Ch. Melville, "Pādishāh-i İslām: The Conversion of Sultān Mahmūd Ghāzān Khān", *Pembroke Papers*, I, (1990), s. 159-177; C. Kanat, "İlhanlı Hükümdarı Teküdar'ın Müslümanlığı Kabulü ve Bunun Memlûk Devleti'ndeki Yankıları", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 12, (2002), s. 233-247; A. Allouche, "Teguder's Ultimatum to Qalawun", s. 437-446; Mustafa Uyar, "İlhanlı Hükümdarlarının İslâm'a Girmesinde Rol Alan Türk Süfilere: İlhan Tegüder ve Gazan Han Devirleri", *Belleten*, LXXVI/275, (2012), s. 7-30.

18 E. A. Wallis Budge, *The Chronography of Gregory Abû'l Faraj, the Son of Aaron, the Hebrew Physician, Commonly Known as Bar Habraus; Being the First Part of His Political History of the World*, London 1932, s. 556.

19 Ch. Pratt Atwood, *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire*, New York 2004, s. 53-54; B. Spuler, "Būqā", *Encyclopaedia Iranica*, IV, (1989), s. 551; J. A. Boyle, "Dynastic and Political History of the Il-Khāns" *The Cambridge History of Iran*, Cambridge 1968, s. 303-421, 366.

20 Aybek el-Devādārî, *Kenz el-Durer ve Cāmi 'el-Durer ve el-Gurer*, VIII, ed. Ulrich Haarman, Kahire 1971, s. 264; R. Amitai,

Reşid el-Din'e göre, Buğa, Argun'u desteklerken, İlhanlı tahtıyla ilgili olarak Büyük Han tarafından daha önce verilen kararlara dayanıyordu. Buğa'nın deyişle, Cengiz Han'ın *uruğunun* son zinciri olan Kubilay, Hülegü'den sonra Tegüder'i değil, Abaka'yı ilhan ilan etmişti. Bu nedenle İlhan Abaka'nın ölümünün ardından tahtın varisi Ahmed Tegüder değil, Abaka'nın oğlu Argun olmalıydı.²¹

Görünüşe bakılırsa, *Emir* Buğa, Argun'u Ahmed Tegüder'e tercih ederken önemli bir kriter dayanıyordu. Bu kriter, müstakbel İlhan'ın Büyük Hanlık gibi meşru kaynaklar ile Moğol *yasasına* bağlı olması ve *ilhan* unvanının Büyük Han tarafından onaylanması gerektiği idi. Ahmed Tegüder, İslam'a geçerek bu bağlardan sapma belirtileri göstermişti. Bundan dolayı Tegüder tahta çıksa bile, hükümdarlığının yüksek ihtimalle Büyük Hanlık tarafından onaylanmayacağı ve İlhanlılar içerisinde *fitne* çıkacağı söylenebilir.²² Bunun yanında, diğer bazı yaşlı *noyanların*²³ aksine, Buğa'nın tahta geçen kişinin bir *aka* olması gerektiği kriterini önemsemediği açıktır: Buğa, taht için Büyük Hanlık'tan kopan Ahmed *Aka/Ağa*'yı değil, bir *ini* olan Argun'u tercih etmişti.

Ahmed Tegüder ve Şehzade Argun arasındaki güç mücadelesi, Buğa'nın özverili çabaları sayesinde Şehzade Argun'un lehine sonuçlanmıştı. Aslına bakılırsa, Tegüder'in tahtan inmesinden sonra, Buğa'nın İlhanlıların Büyük Hanlık'a sadakatini sürdürmesi yönündeki istek ve kararlılığı, Argun'un sadakat arzusunun aşmıştır. Argun, 24 Rebî el-Âhir 683/10 Temmuz 1284'te Hakkârân'da büyük *emirler* Buğa, Aruk, Tikna Tengiz Gürkan ve Kurmuşî'nin de dâhil olduğu bir *kengeş* düzenlemişti. Argun, kimin hükümdar olacağıyla ilgili istişare toplantısında, *emirler* arasında meydana gelen tartışmayı gördükten sonra korkuya kapılmış ve taht iddiasından vazgeçerek, eskiden hâkim olduğu Horasan bölgesine dönmek istemişti.²⁴ Buğa, diğer *noyanları* tehditle sindirmiş ve Argun'u ilhan olmaya ikna ederek, ona gerçek anlamda *İlhan* unvanını vermişti.²⁵

Ahmed Tegüder'in 26 Cemâzî el-Evvel 683/10 Ağustos 1284'deki *yarğu*'nun kararına uygun olarak yakalanması ve idam edilmesini müteakip²⁶, bir gün sonra İlhanlı tahtına Argun çıkmıştı. Argun gerekli görev dağılımlarının ardından, Buğa'ya "ülkenin başvezirliği ile bütün büyük ve küçük yetkileri" vermiş²⁷ ve güya onu mükâfatlandırmıştı. "Güya" diyorum, çünkü Buğa'ya büyük yetkiler verirken Argun'un amacı onu yönetimine ortak etmek değil, pasifize etmek ve diğer başvezirin

"The Conversion of Tegüder Ilkhan to Islam", s. 15-43, 37.

21 Reşid el-Din Fağl el-Allâh Hemedânî, *Câmi' el-Tevârih-i Reşid el-Din Fağl el-Allâh Hemedânî*, II, ed. Muhammed Rüşan-Muştafa Mûsavî, Tahran 1373, s. 1145.

22 *Age.*, s. 1145.

23 Örneğin Buğa'nın aksine, Hindu Noyan, Ahmed Tegüder'in bir *aka* olmasını önemsememiş ve amcasına karşı kendisinden destek isteyen Argun'a şöyle tavsiyede bulunmuştu: "Durum *şehzâde*'nin söylediği gibi olmasına rağmen, Ahmed *Aka*'dır ve o eğer bu ülkede han olursa, siz Tanrı'ya şükredin, bu bölgede komutan ve *pâdişâh* olursunuz. Bu yaşlı adamın sözlerini dinleyin ve onunla bozuşmayın." Bkz. *Age.*, s. 1132. Tikna benzer bir şekilde kimin hükümdar olması gerektiğiyle ilgili düşüncelerini şöyle açıklamıştır: "Hülecü, Hülegü Han'ın oğludur. Çocukların olduğu yerde torunlar hükümdarlık için hakka sahip değildir. Öte yandan, Aruk ve Kurmuşî: "Cuşkab büyük oğludur ve [hükümdarlık] ona uygun düşer" demiştir. *Age.*, s. 1145.

24 "merâ be-gozârid, pâdişâhi ne-mî hâhem ve be-hemin Hôrâsân ki pederem ba-men erzani dâste, raziyem." *Age.*, s. 1146.

25 *Age.*, s. 1145-1146.

26 *Age.*, s. 1148.

27 *Age.*, s. 1154-1156.

gölgesinde kalmasına sebebiyet vermektir. Bu başvezir, Tegüder ile Arğun arasındaki taht mücadelesi sırasında İsfahan'a kaçan Şems el-Din Cüveynî'dir. Arğun onu affederek geri çağırılmış ve tekrardan İlhanlıların hizmetine sokmuştur.

Buça belli ki, üstün nitelikli bir vezir olan Şahib Şems el-Din ile iktidarı paylaşmak istememiştir. Şahib Şems el-Din hayatta olduğu sürece hak ettiğini düşündüğü makama asla ulaşamayacağını anlamıştı. Bu yüzden Şems el-Din Cüveynî'yi değişik şekillerde suçlayarak, 4 Şa'ban 683/16 Ekim 1284'te ondan kurtulmuştur.²⁸

27 Zü el-Hicce 684/23 Şubat 1286'da Buça'yı önceden hiç olmadığı kadar güçlü ve neredeyse dokunulmaz yapan bir şey olmuştu: İlhanlı tahtında meydana gelen değişikliklerle ilgili Kubilay Han'ı bilgilendirmek için Çin'e elçi olarak gönderilen Emir Ordu Kiya, geri dönmüş ve Arğun tarafından kabul edilmişti. Onun yanında getirdiği resmi evraklardan biri Arğun namına idi. O, Arğun'u İlhan olarak tasdik eden *yarlığı* kendisine takdim etmişti. Buça için getirmiş olduğu unvanlar ve ayrıcalıklar çok daha önemliydi.

Kubilay Han, Buça'ya Farsça kaynaklarda *Çingsang*²⁹ veya *Çinksank*³⁰ olarak zikredilen *Çing-sang* (ch'eng-hsiang/başvezir) unvanını göndermişti. *Çing-sang*, Yuan İmparatorluğu'nda imparatorun sonraki en yüksek rütbeydi ve o, Kubilay Han tarafından bu rütbeyle onurlandırılmıştı. T. Allsen'e göre bu dönemde imparatorlukta Buça'nın yanı sıra sadece bir tane daha *Çing-sang* vardı: Bu kişi İlhanlı sarayına gönderilen *Çing-sang* Bolad'dı (Reşid el-Din'de Pülād *Çingsang*).³¹ Buça'ya verilen bu rütbe, onu doğrudan Ka'an'ın ve Yuan İmparatorluğu'nun bir yetkilisi yapmıştı. Buça, İlhan Arğun'un vezirinden daha fazlası olmuştu: O, Kubilay Han'ın veziriydi. Arğun, Kubilay Han tarafından Buça'ya verilen yeni unvanı onayladığı takdirde, yasal olarak İlhanlı tahtına geçebilirdi. Bunun sebebi, Arğun'un *İlhan* unvanına ön koşul olarak gönderilmiş benzeyen, Buça'nın *Çing-sang* unvanıydı.

Çing-sang unvanı, Buça'ya verilen diğer imtiyazlar ve yetkilerle güçlendirilmişti. Bu yetkilerden birincisi, dokuz büyük suç işlemedikçe Buça'nın yargılanamamasıydı. Buça bu sınırı aşsa bile sadece Ka'an tarafından yargılanabilirdi.³² Bu ayrıcalıkla Buça'ya, İlhan tarafından dahi kesinlikle dokunulamazdı.

28 *Age.*, s. 1159-1160.

29 *Age.*, s. 1161.

30 "Ez hazret (İlhan) mulakkab-i chinksank mevsüm şod" şeklindeki kayıttan, Vaşşaf'ın bu unvanın mahiyeti ve kim tarafından verildiğine ilişkin bilgiye sahip olmadığı anlamını çıkarılabilir. Bkz. Abd el-Allah İbn Faql El-Allah Şeref el-Din Şirazi, Vaşşaf el-Hadrat, *Tecziyet el-Emşâr ve Tecziyet el-A'şâr*, Tahran 1338, s. 229. *Kartlis Tskhovreba*'da bu unvan Çingizid ve Çingişan olarak geçer. *A History of Georgia, Kartlis Tskhovreba*, ed. Commission for the Study of Georgian Historical Sources, Tbilisi 2014, s. 376, 378.

31 T. Allsen, *Culture and Conquest*, s. 28; T. Allsen, "Biography of a Cultural Broker: Bolad Ch'eng-Hsiang in China and Iran", *The Court of the Ilkhans, 1290-1340*, ed. J. Raby and T. Fitzherbert, London 1994, s. 7-22, 10.

32 Vaşşaf, *Tecziyet el-Emşâr*, s. 229. Büyük suçların en fazla dokuz kez affedilmesine ilişkin örnekler, *The Secret History of the Mongols, pasajlar* 203, 205, 211, 214 ve 219'da kayıtlıdır. Bk. *The Secret History of the Mongols*, ed. U. Onon, London-New York 2001, s. 192, 195, 203, 207, 208.

Ona verilen ikinci ayrıcalık, ülkenin herhangi bir yerindeki kimsenin, Buqa'nın *al-tamğa'sının* (kırmızı mühür) ("bī *al-tamğa-i* ū aḥkām-i *yarlıg* rā mesmū' ne-dārend") bulunmadığı *yarlıg*larda yer alan emirlere uymak zorunda olmadığı idi.³³ Bu güç ve ayrıcalık, bütün yönetim yetkisini Buqa'nın kontrolü ve inisiyatifine bıraktı. Üçüncü ayrıcalık, ülkenin yönetimi hususunda Buqa'yı tamamen bağımsız yapmıştır. Qubilay Han tarafından emredildiği gibi, İlhan'ın yarlığı olmasa bile, herkes Buqa'nın yazılı buyruklarına uymak zorundaydı.³⁴ Böylelikle Buqa, İlhan'dan bağımsız olmuştu. Aksine İlhan, Buqa'nın kontrolü altındaydı ve ona bağımlıydı. Bar Hebraus, Buqa'nın bu ayrıcalıklar sayesinde elde ettiği statüyü aşağıdaki gibi tarif etmektedir: "O, Krallıkta o kadar önemli ve güçlü oldu ki; prens ve prensesler, damat ile gelinler ve Moğol ordularının komutanları gelir ve ona boyun eğerdiler, onun kapısında durup, ondan para dilenirlerdi."³⁵

En son ve en önemli yetki, "Ceyhun'dan (Amu Derya) başlayan ve Mısır sınırına kadar uzanan bölgedeki hâkimiyetin" Qubilay Han tarafından Buqa'ya devri idi.³⁶ Biz, bu yetkinin sınırlarını belirten "ez āb-i Āmüyyae tā ḥudūd-i Mişr" şeklindeki klişeye aşınayız. Mōngke Han, kardeşi Hüleğü'yü İrana gönderdiğinde, Hüleğü'nün hâkimiyet bölgesini de aynı deyimle ifade etmişti.³⁷ Buqa'nın ayrıcalıklarını tarif eden bu izahat, İlhanlılara henüz gelmemiş olan önemli yönetsel değişikliklerin habercisi olmuştur. Öyle anlaşılıyor ki Qubilay, İlhanlılar içerisindeki gelişmeleri takip ediyordu ve adem-i merkezîyetçiliğe karşı önlemler alıyordu.

Qa'an tarafından *Noyan'a* verilen bu yetkilerin, İlhan Argun'u Buqa'ya kıyasla daha aşağı mevkie düşürdüğü açıktır. Nitekim, Qa'an'ın Buqa'yı onurlandırdığı *çingsāng* unvanından bahseden Reşid el-Din, ona verilen diğer ayrıcalıklardan söz etmemektedir. Buna karşın, Vaşşāf adı geçen unvanların ve ayrıcalıkların doğrudan İlhan Argun tarafından Buqa'ya verildiğini yazmaktadır.³⁸ Belki de Vaşşāf bu ayrıcalıklar ve yetkilerin İlhan'ın otoritesine karşı bir meydan okuma olduğunu fark etmiş ve bu yüzden de onun imtiyazını İlhan tarafından yapılan cömert bir hareket olarak sunmayı tercih etmiştir. Qazvinî de Vaşşāf'la aynı şekilde Buqa'ya Argun tarafından sınırsız mutlak bir idare verildiğini söyler. Fakat Vaşşāf'ın aksine o, "*pādişāhın* bir isimden başka bir şey olmadığını" bilhassa söylemektedir.³⁹

Buqa'nın İlhan Argun'unkileri bile aşan yetkilerinden dolayı meydana gelen statüko değişiklikleri, askerî aristokrasinin diğer üyelerini de rahatsız etmişti. Tağaçar, Qonçukbal, Doladay

33 Vaşşāf, *Tecziyet el-Emsār*, s.229. Aynı şekilde Bar Hebraus "hem krallığın bütün idari şubelerinin ona teslim edildiğini hem de Mağog Hanedanlığı'nın hâkimiyeti altında bulunan bütün ülkeleri idare eden krallar ile valilerin, onun *Pukdana'sı* ve Buqa'nın kırmızı mührü (manuel) olmaksızın tanınmadığını (yani onaylanma)" söylemektedir. Budge, *The Chronography of Gregory Abū'l Faraj*, s. 560.

34 Vaşşāf, *Tecziyet el-Emsār*, s. 229.

35 Budge, *The Chronography of Gregory Abū'l Faraj*, s. 560.

36 "...bi-hük-m-i *yarlıg* az āb-i Āmüyyae tā ḥudūd-i Mişr ki qarīb-i hezār fereng bāşed der qabza-i hükümet-i ū āverde..."; Vaşşāf, *Tecziyet el-Emsār*, s. 229.

37 Reşid el-Din, *Cāmi' el-Tevārih*, s. 976.

38 Vaşşāf, *Tecziyet el-Emsār*, s. 229.

39 "... dest-i ū der mülk mutlağ gerdānīd, cünānki ber pādişāh nāmī biş nebūd..."; Ḥamd el-Allāh Müstevfi Qazvinī, *Tārih-i Güzide*, ed. Abd el-Hüseyn Nevā'i, Tahran 1364, s. 595.

Aydaçi, Sultan Aydaçi, Toğan, Cuşi ve Ordu Kiya onun ani yükselişinden rahatsızlardı. Bu grup, mümkün oldukça Buğa'nın zenginleşmesi ve "kibri" hakkında İlhan Arğun'u bilgilendirmiş ve sürekli onu kötümüştür. Reşid el-Din'e göre, Arğun kadirşinas birisi olduğundan Buğa'nın aleyhine konuşmamıştır.⁴⁰ Gerçekte ise Arğun, Buğa ve Buğa'nın kardeşi Aruğ'u saf dışı etmek için bir fırsat kolluyordu. Kasıtlı bir şekilde, – Kubilay Han tarafından Buğa'ya verilen ayrıcalıklar ve yetkilerden bahsetmeyen – Reşid el-Din, Arğun'un Buğa'ya karşı sessiz ve aciz tutumunu "kadirşinaslık" şeklinde izah ederken, Buğa'nın bağımsız hareketlerini "küstahlık" olarak ifade etmektedir.

Buğa'nın kardeşi Aruğ, Bağdâd ve Diyâr-i Bekr'in gelirini elinde tutmaktaydı. Abisinin gücünün farkında olan Aruğ, İlhan'ın ve diğer şehzâdelerin otoritesinden bağımsız hareket etmeye başlamıştı. O, *Şehzâde* Geyhatu'nun *incü'sü* Mecd el-Din İbn el-Esir'i, İlhan Arğun ve Şehzâde Geyhatu'nun izni olmaksızın idam etmişti. Aruğ, Bağdâd'dan gelen vergileri hazineye göndermiyor ve Arğun'un elçilerine iltifat etmiyordu. Reşid el-Din'e göre Aruğ, "bir *emîr* gibi değil, adeta Bağdâd'da *sultânlar* gibi yaşıyordu".⁴¹ Buğa'nın artan gücüne ilk darbe, Aruğ'un Bağdâd'daki görevinden el çektirilmesi ve yerinin Ordu Kiya, *Melik* Şeref el-Din ve Sa'd el-devle tarafından alınmasıydı. Artık Buğa'nın dokunulmazlığı tehlikedeydi ve Buğa'nın İlhan'sız bir yönetim arzuladığı haberi yayılmıştı. Fars bölgesindeki gelirin kontrolü için Buğa ile ihtilafa düşen Şadr el-Din Zencânî, *Emîr* Tağaçar'a: "Buğa kendisi için bir *pâdişâhlık* yarattı. Çünkü o, hükümdarın emri (*fermân*) olmaksızın veya *emîrlere* danışmaksızın (*kengeş*) her ne isterse yapıyor, vergi gelirlerini nasıl isterse harcıyor, üstelik Arğun Han, Buğa'dan daha küçük bir *pâdişâh* olarak görülüyor. Gidişat öyle bir hal almıştır ki, elçiler *yarlıklar* ve *payzalar* ile Tebriz'e gittiklerinde, üzerlerinde Buğa'nın kırmızı mührü (*al-tamğa*) olmadığı için, Vali *Emîr* 'Ali tarafından onlara herhangi bir ehemmiyet verilmemiş ve elleri boş dönmüşlerdi."⁴²

İlhan Arğun, askerî aristokrasinin kendisini Buğa'dan uzak tuttuğunu ve kendi etrafında toplıyor olduklarını fark etmişti. O, daha sonra bütün gelir getiren toprakları Buğa'dan almış ve Tağaçar'a vermişti.⁴³ Bu süreç Buğa'yı saraydan ayırmıştır. Büyük Han Kubilay'ın Ahmed Tegüder zamanından beri merkezî hükümetten ayrılma belirtileri gösteren İlhanlı yönetimini, merkeze bağlamak için idarede iki *Çing-sang* görevlendirme girişimi sonuç vermemişti. Buğa ve kardeşi Aruğ'a muhalif bir grubun oluşumu, İlhan Arğun'un onların maddî gelirlerini kesmesine yardımcı olmuş, bu da en azından onları finansal yönetimden uzak tutmuştu. Kubilay Han'ın yumuşak güç kullanarak yaptığı diplomatik hamle bir işe yaramadığı için, geriye sadece tek bir seçenek kalmıştı.⁴⁴ Buğa'nın bu olumsuz koşullar altında askerî bir darbeden başka şansı yoktu. Buğa, Kubilay Han tarafından kendisine tanınan ayrıcalıkları ve yetkileri veya daha doğrusu, İran yönetiminin kontrolünü güç kullanarak geri almaya karar vermişti. O, derhal kendisini destekleyen kişilerle iletişime geçmişti. Reşid el-Din, Buğa'yı destekleyen insanların

40 Reşid el-Din, *Câmi' el-Tevârih*, s. 1166.

41 *Age.*, s. 1166-1167.

42 *Age.*, s. 1167.

43 *Age.*, s. 1167; Vaşşaf, *Tecziyet el-Emşâr*, s. 231.

44 Bu, Kubilay'ın bu tipteki ilk darbe girişimi değildi: Kubilay Han, Börî'nin oğlu Abişka'yı Çağatay *Ulus*'ünün lideri yaptı ve Orkına Hatun'u devirmeye çalıştı, fakat bu girişim başarısız oldu. Bk. P. Jackson, "The Dissolution of the Mongol Empire", s. 229.

listesinin uzun olduğunu ifade eder ve onlardan bazılarını zikreder.⁴⁵ Kurmuş (Hindü Noyan'ın oğlu), Ucan, Zengî (Naya Noyan'ın oğlu), *Emîr-i hezâr* Maycu, Gazan Bahadır, *Emîr-i Çehâr-hezâr* İshak Tuğli, Tuğluk, Bayan Bitikçi, Mikritay (Alğu Bitikçi'nin oğlu), Çirik Bitikçi, Emîr 'Alî Tamğaçi, Hüsam el-Dîn Kazvîni, 'Imâd el-Dîn Münecim ve Tuşkîna bu dönemde Buğa ile bağlantılı olan isimlerdir.⁴⁶ Bunlar çoğunlukla İlhanlı yönetimi içerisindeki Celayirli, askerî aristokrasinin önde gelen üyeleri veya yüksek idari kurumdaki yerel İranlı kimselerdendi. İlhanlı devleti içerisindeki Hristiyan memurlar da Buğa'yı desteklemişlerdi.⁴⁷ Arğun, Buğa'nın bağlı devletlerde de destekçilere sahip olduğunu düşünmüştü. Gürcü Kralı Dimitri'nin (1270-89) Buğa'yı desteklediğinden şüphelenmişti.⁴⁸ Bunun nedeni, Dimitri'nin Ahmed Tegüder tahta çıktığında, onu kutlama ziyaretine gitmesi ve bu sırada kızı Rusudan'ı Buğa'nın oğlu ile evlendirmesiydi.⁴⁹ Hekim, hukukçu ve papaz gibi birçok sıfatı ile önemli bir figür olan Şem'un da Buğa'yı desteklemekle suçlanıyordu.⁵⁰ Buğa, İlhan Arğun'un kuzeni Şehzâde Cuşkab'la temasa geçmişti. *Şehzâde*, Buğa'nın amaçlarını ve Hüleğü Hanedanı'nı neyin bekliyor olduğunu fark etmiş ve onunla bir ittifak yapmamıştı.⁵¹

Bunların haricinde Buğa ile birlikte hareket eden asıl isim, Kubilay Han'ın ilçisi (elçisi) Qadan'dı. Reşid el-Dîn, İlhanlılara elçi olarak gönderilen bu adamın, Arık Böke'nin cariyesi (*kumay*) İraguy'un erkek kardeşi ve Burulas kabilesinin bir üyesi olduğunu bildirmektedir.⁵² Onun İlhanlılara tam olarak ne zaman elçi olarak geldiği bilinmemektedir. Bununla birlikte, en azından Qadan'ın Ordu Kiya ve Bolad *Çing-sang* varmadan önce İlhanlı sarayında bulunduğu kaydedilmektedir.⁵³ O, Ahmed Tegüder ile Arğun arasındaki çatışmayı bizzat görmüş ve de bu süreçte Buğa'nın Büyük Hanlık'a sadakatinden emin olmuş olmalıdır. Öte yandan Arğun, amcasını ve Aka Ahmed Tegüder'i saf dışı ederek, İlhanlılardaki yetkisini bir başka Aka ile paylaşmayacağını açıkça belli etmişti. Bu yüzden İran toprakları Müslüman Ahmed Tegüder'in elinden çıkarsa bile, Arğun'un Kubilay'a boyun eğeceğinin bir garantisi yoktu. İran toprakları eğer Buğa gibi sadık bir Moğol generalinin yönetimi altında olursa, Moğol Hanlığı'nın kalıcı bir parçası olabilirdi.

Buğa'nın askerî darbe girişimi, Cuşkab'ın İlhan Arğun'u tam vaktinde uyarması ile engellenmişti. Buğa yakalanmış ve bir *yarğu*'ya gerek duyulmaksızın, 1289 yılı Ocak ayı ortasında kellesi vurulmuştur. Kafası kuru otlarla doldurulmuş ve fazlaca desteklenmiş olsalar bile İlhanlı Hanedanı'na karşı darbeye kalkışmanın başarılı olamayacağını göstermek için Çağan Köprüsü (Beyaz Köprü) altına asılmıştır. Kardeşi Aruğ da 29 Muharrem 688/22 Şubat 1289'da idam edilmiştir. Daha

45 Reşid el-Dîn, *Câmi' el-Tevârih*, s. 1168. Buğa, kendisini Şehzâde Cuşkab'a karşı destekleyenlerin detaylı bir listesini (*möçalga*) göndermiştir. Şehzâde çok sayıda güçlü kişiyi görünce kendi hayatından endişe etmeye başlamıştı. Bkz. *Age.*, s. 1169.

46 *Age.*, s. 1168, 1171; Vaşşaf, *Tecziyet el-Emsâr*, s. 233; Budge, *The Chronography of Gregory Abû'l Faraj*, s. 563; *Step'annos Orbelean's History of Sisakan*, İng. trc. Robert Bedrosian, (İnternette Yayımlanan) New Jersey 2012, s. 219.

47 Ch. Pratt Atwood, *Encyclopedia of Mongolia*, s. 197.

48 *Kartlis Tskhovreba*, s. 378-379; *Step'annos Orbelean's History*, s. 219.

49 *Kartlis Tskhovreba*, s. 374.

50 Budge, *The Chronography of Gregory Abû'l Faraj*, s. 563; Reşid el-Dîn, *Câmi' el-Tevârih*, s. 1171.

51 Reşid el-Dîn, *Câmi' el-Tevârih*, s. 1168-1169.

52 *Age.*, s. 940.

53 *Age.*, s. 1141.

önce bahsedilen kişilerden ikisi hariç, Buğa'yı desteklediği bilinen herkes, yargılama sonrası idam edilmiştir.⁵⁴

Hayatta kalan iki kişiden birisi, *yarğu* sırasında gerçeği söylediği için affedilen Bayan Bitikçi'ydi. Diğeri daha önce adı geçen Kadan *İlçi*'ydi. Reşid el-Din'in deyişiyle "Kadan, Ka'an'ın elçisi" olduğu için bağışlanmıştır.⁵⁵ Sadece Kubilay Han tarafından yargılanabilen Buğa *Çing-sang*, *yarğu* olmaksızın idam edilirken, niçin Buğa'yla birlikte hareket eden Kadan bağışlanmıştır?

Bir elçiyi öldürmenin onu gönderen hükümdara karşı büyük bir hakaret olduğunu ifade etmeye gerek yoktur. Bunun dışında Arğun'un Kubilay Han'ın elçisini bağışladığı gerçeği, İlhanlılar ile Büyük Hanlık arasındaki münasebete ilişkin emellerini anlamamızı sağlar. İlhan Arğun, kuzenlerinin hanlıklarına ve Mısır Memlûklarına karşı savaşırken, Büyük Hanlık'la – en azından görünürdeki – iyi ilişkilerini bozmak istemezdi. Bu, Kubilay Han için de geçerliydi. Kubilay bir darbeye kalkışmış ve başarısız olmuştu. Buna karşılık Arğun darbe girişimi karşısında zayıf olmadığını kanıtlamış ve sarsılmaz otoritesini göstermişti. Kubilay tam olarak, *İl-hân* isminde bulunan *hân* sözcüğünü silmek ve Buğa'nın hâkimiyeti altında olan, tamamen bağımlı bir İran yönetimi kurmak istemiş, ancak bunu yapmayı başaramamıştı. Bu darbe girişimine maruz kalan İlhan Arğun, Kubilay Han'ın yüksek rütbeli memurunu ibretlik bir şekilde idam ederek bu kalkışmaya karşı koymuştu. Her iki taraf da güçlerini gösterdiğinden, artık ilişkiler geçmişte olduğu gibi kaldığı yerden devam edebilirdi. Bu olayı bir çatışma sebebi olarak kullanmak her iki taraf için de zararlı olurdu. Buğa tarafından başlatılan ve Kubilay tarafından desteklenen bu başarısız darbe girişimi sanki asla olmamıştı (*a quasi numquam accidit*). Bu, Bolad *Çing-sang*'ın darbe girişimine niçin dâhil olmadığını açıklamaya yardımcı olabilir: O, sonucu görmek için geri planda kalmıştı. Onun tarafsız davranışı ilişkilerin kaldığı yerden devam etmesi için bir sigortaydı. Kubilay Han'ın bu darbe girişimindeki rolünden açıkça bahsetmeyen Reşid el-Din'in bu davranışı, İlhanlıların eski müspet ilişkilerin sürdürülmesinden yana olan politikasının bir sonucu olmuş olmalıdır.

54 Age., s. 1170-1171. Bu güçlü emirin idamı, neredeyse bütün Arap, Fars, Ermeni, Süryani ve Gürcü yazılı kaynaklarına yansımıştır.

55 Age., s. 1171. Reşid el-Din bu bilgiyi şöyle kaydeder: "Kadan çün *ilçi*-yi Ka'an bûd halâş yâft ve Bayan Bitikçi çün sohenhâ ba-râstî takrîr kerd hem halâş yâft." Reşid el-Din'in Farsça söz sanatının detaylarını biliyor olduğu göz önünde bulundurulursa, bu cümleden ikinci bir anlam çıkartılabilir. Tahmin niteliğinde olsa bile, bunun anlamı şöyledir: "Kadan, Ka'an'ın elçisi olduğu için bağışlandı, fakat Bayan Bitikçi'nin aksine, o doğruyu söylememişti. Öte yandan Bayan Bitikçi, Kadan'ın gizliyor olduğu gerçeği söylediği için kurtulmuştu." Öyleyse Kadan'ın saklıyor olduğu gerçek, Kubilay Han'ın bu darbedeki rolü müydü? Bu soru kesin olarak cevaplanamaz, çünkü bana göre Reşid el-Din'in amacı aslında tam da bu muğlaklıktır.

KAYNAKÇA

- 'Abd el-Allâh İbn Faql el-Allâh Şeref el-Dîn Şirâzî, Vaşşaf el-Hâdrat, *Tecziyet el-Emşâr ve Tecziyet el-A'sâr*, Tahran 1338.
- Allouche, A., "Teguder's Ultimatum to Qalawun", *International Journal of Middle East Studies*, XXII/4, (1990), s. 437-446.
- Allsen, T., "Biography of a Cultural Broker: Bolad Cheng-Hsiang in China and Iran", *The Court of the Ilkhans, 1290-1340*, ed. J. Raby and T. Fitzherbert, London 1994, [s. 7-22].
- Allsen, T., *Culture and Conquest in Mongol Eurasia*, Cambridge 2001.
- Amitai, R., "Sufis and Shamans: Some Remarks on the Islamization of the Mongols in the Ilkhanate", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, XLII/1, (1999), s. 27-46.
- Amitai, R., "The Conversion of Tegüder Ahmad to Islam". *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, XXV, (2001), s. 15-43.
- Amitai, R., *Mongols and Mamluks: The Mamluk-Ilkhanid War, 1260-1281*, Cambridge 2004.
- [Anonim,] *The Secret History of the Mongols*, ed. U. Onon, London-New York 2001.
- Atwood, Ch. Pratt, *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire*, New York 2004.
- Aybek el-Devâdârî, *Kenz el-Durer ve Câmi 'el-Durer ve el-Ğurer*, VIII, ed. Ulrich Haarman, Kahire 1971.
- Biran, M., *Qaidu and the Rise of Independent Mongol State in Central Asia*, Surrey 1997.
- Boyle, J. A., "Dynastic and Political History of the Ilk-Khâns", *The Cambridge History of Iran*, Cambridge 1968, s. 303-421.
- Budge, E. A. Wallis, *The Chronography of Gregory Abû'l Faraj, the Son of Aaron, the Hebrew Physician, Commonly Known as Bar Habraus; Being the First Part of His Political History of the World*, London 1932.
- Halperin, Ch. J., "The Kipchak Connection: The Ilkhans, the Mamluks and Ayn Jalut", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, LXIII/2, (2000), s. 229-245.
- Hamd el-Allâh Müstevfî Kazwîni, *Târih-i Güzîde*, ed. 'Abd el-Hüseyin Nevâî, Tahran 1364.
- Jackson, P., "The Dissolution of the Mongol Empire", *Central Asiatic Journal*, 22, (1978), s. 186-244.
- Kanat, C., "İlhanlı Hükümdarı Teküdar'ın Müslümanlığı Kabulü ve Bunun Memlûk Devleti'ndeki Yankıları", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 12, (2002), s. 233-247.
- [Kartlis Tskhovreba,] *A History of Georgia, Kartlis Tskhovreba*, ed. Commission for the Study of Georgian Historical Sources, Tbilisi 2014.
- May, T., *The Mongol Conquests in World History*, London 2012.
- Melville, Ch., "Pādishāh-i Islām: The Conversion of Sultān Mahmūd Ghāzān Khān", *Pembroke Papers*, I, (1990), s. 159-177.
- Morgan, D., "The Decline and Fall of the Mongol Empire", *Journal of the Royal Asiatic Society*, XIX/4, (2009), s. 427-437.
- Pfeiffer, J., "Reflections on a 'Double Rapprochement': Conversion to Islam among the Mongol Elite during the Early Ilkhanate", *Beyond the Legacy of Genghis Khan*, ed. Linda Komaroff, Leiden 2006, s. 369-389.
- Reşid el-Dîn Faql el-Allâh Hemedânî, *Câmi' el-Tevarîh-i Reşid el-Dîn Faql el-Allâh Hemedânî*, II, ed. Muḥammed Rüşan-Muştafâ Müsavî, Tahran 1373.
- Rossabi, M., *Khubilai Khan: His Life and Times*, Berkeley 1988.
- Spuler, B., "Büqâ", *Encyclopedia Iranica*, IV, (1989), s. 551.
- [Step'annos Orbelean,] *Step'annos Orbelean's History of Sisakan*, İng. trc. Robert Bedrosian, (İnternette Yayınlanan) New Jersey 2012.
- Uyar, Mustafa, "İlhanlı Hükümdarlarının İslâm'a Girmesinde Rol Alan Türk Sûfileri: İlhan Tegüder ve Gazan Han Devirleri", *Belleten*, LXXVI/275, (2012), s. 7-30.